

Receptarea ideilor luministe în Bulgaria în secolul al XIX-lea*

Ecoul Luminilor, dar și al Revoluției, a fost receptat în Bulgaria și prin intermediul scrisului în limba greacă. Este o teză nouă, prea puțin cercetată până în prezent, dar acceptată de istoriografia bulgară și admirabil argumentată în lucrarea cercetătoarei Rosița Dimceva, **Iz istorijata na prosvētenieto v Bălgaria i Gărcia prez XVIII i XIX vek** (Din istoria luminismului în Bulgaria și Grecia în sec. XVII și XIX), Sofia, 1985. Caracterul universal al ideilor luministe nu este în contradicție cu un pronunțat caracter național, care s-a manifestat concomitent sau succesiv la popoarele sud – est europene. Marile principii sociale ale tezelor luministe au contribuit la întărirea aspirațiilor naționale ale popoarelor balcanice subjgate. Principii susținute întâi în scrierile franceze au constituit, prin difuzarea scrierilor respective, fenomenul salutar al renașterii spirituale a intelectualității grecești și bulgare.

Considerarea mișcării luministe ca un curent internațional, care a susținut ideea dezvoltării naționale, a fost argumentată, în literatura bulgară, de către Ivan Konev cu deosebire în lucrările **Literaturni vzaimootnošenija i literaren proces** (Relațiile literare reciproce și procesul [dezvoltării] literaturii), Sofia, 1974 și **Bălgarskoto Văzrazđane i Prosvētenieto** (Renașterea bulgară și luminismul), Sofia, 1983.

Cunoașterea „celuilalt” a fost susținută de Iv. Seliminski la începutul sec. al XIX-lea: „Dacă un popor trăiește izolat și nu-i cunoaște pe ceilalți, acel popor are și o părere greșită despre sine. Dacă va învăța limba și filosofia altor popoare, atunci prin comparație se va cunoaște mai bine pe sine însuși, și va putea aprecia just locul său printre celelalte popoare” (Opere, vol. V, p. 58).

În mod special interesul intelectualilor bulgari s-a îndreptat către gânditorii francezi ale căror concepții filosofice și științifice, ca și teoriile politico-sociale au fost cel mai bine cunoscute.

Difuzarea concepțiilor liberale europene în Balcani trebuie pusă în legătură și cu relațiile socio-economice, care au determinat ritmul și direcția receptării. Firește, sunt încă de studiat condițiile intime care au determinat transformarea unui curent european (ca luminismul) în aspirații naționale, determinate și de sintezele „creatoare” care au adoptat, în funcție de substratul intelectual național, marile idei. Tocmai această diversitate de forme, subordonate în principal unor principii directoare, sunt și cele mai interesante pentru istoricul care urmărește circulația ideilor.

Aspectul diferit pe care l-a avut impactul „luminilor” în Grecia și Bulgaria, ca și al ideilor Revoluției, cu toate condițiile în mare parte similare (datorită similitudinii jugului otoman), demonstrează că ideologia din aceste două țări poartă marca relațiilor sociale interne, a problemelor lor politice diferite, a tuturor particularităților naționale și psihologice, ca și, în primul rând, a tradițiilor lor culturale.

În timp ce spiritele progresiste din Grèceia caută o susținere în concepțiile filosofice, politice și religioase europene, patriarhia (care a avut o enormă pondere la un moment dat în mișcarea de eliberare bulgară) și mediile conservatoare au căutat sprijin în reacția europeană care a condamnat Revoluția.

Paralele care s-au stabilit între „Luminismul” grec de la sfârșitul sec. al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea și mișcarea de renaștere națională bulgară, consideră că ele au fost determinate de următorii factori: 1. Ca urmare a condițiilor economice și politice defavorabile, în Bulgaria procesul de renaștere națională a început mai târziu și, deci, exemplul grec a fost posibil în atare condiții; 2. În această perioadă de după Revoluție franceză, în Grecia s-a manifestat un mare elan ideologic, deși după eșecul Revoluției grecești de la 1821 reculul a fost puternic. Burghezia greacă a renunțat, în mare parte, la idealurile Luminilor, se aliază cu Patriarhia și se orientează către idei care corespund intereselor de clasă și doctrină „megalogrecești”; 3. Dublul rol jucat de Grecia în țările balcanice devine și mai evident dacă se are în vedere istoria dramatică a adoptării unor principii „luministe” în funcție de ideologia și psihologia diferitelor grupări sociale. 4. Lupta forțelor progresiste din Grecia pentru impunerea unor idei înaintate ale Revoluției au provocat, în unele medii, o resurrecție activă datorită identificării (greșite) care se făcea între mișcarea grecească și cea fanariotă al cărei „jug spiritual” – denumit astfel de specialiștii bulgari – s-a făcut simțit din plin în cultura bulgară a sec. al XIX-lea. Apoi, în Grecia ideologia luministă a fost diminuată și prin departajarea elitistă a unor cercuri intelectuale, în timp ce în Bulgaria ea s-a răspândit în medii mult mai diverse. Această receptare pe un plan larg a și favorizat, de altfel,, perpetuarea ideilor Revoluției de la o generație la alta.

Apoi deschiderea revoluționarilor bulgari la ideile economice au avut un impact mult mai mare. Ei s-au orientat pragmatic difuzând, cu precădere în presă, idei (cheie) agitatoare, eficiente în scopul urmărit, acela de deșteptare a maselor la lupta de eliberare națională, în primul rând.

Unul dintre cei mai activi propagatori ai ideilor filosofice și ideologice ale Revoluției franceze a fost și Ivan Seliminski. Faptul că majoritatea scrierilor sale, rămase în manuscris, se păstrează la Biblioteca Națională din Athena, a determinat o întârziere în receptarea operei sale. Recenta lucrare a Rosiței Dimceva, care a cercetat fondul original, a dat posibilitatea unei analize complete a ideologiei sale.

Istoria ideilor din prima jumătate a sec. al XIX-lea se îmbogățește astfel prin analiza scrisului unei personalități reprezentative, care reflectă (printr-un caz particular) nevoile spirituale ale timpului său. Iv. Seliminski s-a eliberat de mania „helenistică” a majorității contemporanilor săi și astfel a fost receptiv la marile idei de circulație internațională, realizând o sinteză originală între aspirațiile naționale și sociale bulgare și marile probleme de cunoaștere filosofică și istorică. Prin cercetarea fondului său de manuscrise a putut fi relevat un mod original de receptare a ideilor Revoluției (și deci, o manieră bulgară de asimilare a lor). Seliminski a

oscilat de la orientarea spre gnoseologie și etică până la sociologie și principalele probleme filosofice ale ființei. Progresul cunoașterii a însemnat și deschiderea către o problematică socială mult mai largă. Ghidat de o conștiință etică și socială nobilă, Seliminski vrea să facă cunoscut bulgarilor adevărul științific și progresul popoarelor occidentale. Însăși formația sa intelectuală înglobează filosofia antică și modernă greacă, dar și-a însușit și concepțiile luministe ale lui Voltaire, Montesquieu și Rousseau până la Holbach, unele idei ale fiziocraților, ale școlilor naturalist – pozitivistice și ale unor reprezentanți ai socialismului utopic.

Legăturile sale cu cultura greacă au început de timpuriu după studiile la Sliven, a continuat școala în mediu grecesc în orașul din Asia Mică – Kidonia (1817 – 1821). Or, tocmai în această perioadă autoritatea indiscutabilă a ideilor Revoluției franceze era resimțită în mișcarea intelectuală grecească, mai ales prin scrierile lui Destutt de Tracy, C.F. Volney, G.B. de Mably, Ch. Dupuis, P.H. d'Holbach, Chabanis [prin lucrările: Destutt de Tracy, **Éléments d'idéologie**, vol. I (nouvelle éd. 1970); C.F. Volney, **La loi naturelle ou Catéchisme du citoyen français** (textes de 1793 et de 1826), éd. critique, Paris, 1934; P.H. d'Holbach, **La morale universelle ou les devoirs de l'homme fondés sur la nature**, Amsterdam, 1776; G.B. de Mably, **Les droits et les devoirs du citoyen** (Paris, 1792); Ch. Dupuis, **Origine de tous les cultes ou Religion universelle**, Paris, 1795 etc.

Penetrarea acestor scrieri a fost posibilă datorită entuziasmului intelectualilor greci V. Lesvios și T. Kairis, profesori renumiți care predau la Kidonia, și teoriei lui A. Korais despre „calea de mijloc” pentru evoluția și modernizarea culturii. După înăbușirea Revoluției grecești, în atmosfera depresivă ce a urmat, Iv. Seliminski și-a putut păstra nealterate convingerile pentru că a activat în Italia și Austria. În această perioadă el considera că pentru reușita mișcării bulgare de eliberare este necesar ca ideile de eliberare să devină ale întregului popor, ca toate straturile sociale să acționeze decis, în aceeași direcție, și organizarea să se facă astfel încât toți să răspundă chemării la acțiune (Opere, vol. IX, p. 36). Cu aceste principii a și organizat, după 1825, la Sliven, cea dintâi organizație politică puternică: „Slivenskoto narodno bratstvo” și a susținut activitatea lui G. Krastevici și P.R. Slaveikov. Am amintit aceasta pentru a evidenția faptul că el a îmbinat munca ideologică cu cea practică.

Traducerile sale datează, așa după cum reiese din însemnările autografe, din perioada când a fost profesor la Rușii-de-Vede în Muntenia. Manuscrisele lucrărilor sale conțin următoarele scrieri: P.H. d'Holbach „Vseobšta etika ili zadalzeniiata na čoveka, osnošana vărhu prirodata” (1776) [mss: 1222 – 1224 cu însemnări din 27 martie și 5 iunie 1835 din Rușii-de-Vede, iar ultimul volum, din 17 noiembrie 1835, Ploiești; alte orașe din România menționate în caietele traducerilor sale sunt: București, Galați, Petroșani]; G.B. de Mably, „Cum trebuie să se scrie istoria”; Fr. Caletti, „Algebra”; Mesmer, „Magnetismul animal”; Montesquieu, „Despre spiritul legilor și culegere de citate din diverși autori”. Seliminski a realizat traducerile din limba franceză direct, după cum afirmă, în limba greacă, limbă de cultură cu circulație în tot sud-estul Europei. Cu excepția unui singur text din 1829, toate celelalte au fost realizate în perioada 1835 – 1839 și corespund scrierilor: P.H. d'Holbach, **La morale universelle ou les devoirs de l'homme fondés sur la nature**, Amsterdam, 1776, C.F. Volney, **Catéchisme du citoyen français**, 1793, G.B. Mably, **De l'étude de l'histoire**,

1778 (și nu o lucrare ulterioară **De la maniere d'écrire histoire**, 1782), Ch. Dupuis, **Origine de tous les cultes ou religion universelle**, 1795. Lucrările lui Seliminski au fost avute în vedere și de Roxane Argyropoulos, **Traductions en grec modern d'ouvrages philosophiques (1760 – 1821)**, din RESEE, 10(1972), fără a fi analizate implicațiile sociale și revoluționare pe care le-a avut difuzarea acestor scrieri. Rosița Dimceva subliniază că în cazul lui Seliminski trebuie de luat în considerație faptul că aceste traduceri au rămas în manuscris, dar, pe de altă parte, activitatea practică, de profesor, de revoluționar care a colaborat la multe publicații din epocă în limba bulgară și, mai ales, acțiunea de constituire a Societății de la Sliven, societate cu scopuri eminentamente politice, sunt tot atâtea elemente care au asigurat difuzarea ideilor sale. De altfel legăturile sale cu Franța au fost și directe, după 1840 el s-a întors la Atena iar de acolo a călătorit în Franța și la întoarcere a lăsat lada cu manuscrise la Atena, prin Constantinopol reîntorcându-se apoi în România.

Am stăruit mai mult asupra acestor elemente biografice doar aparent mai îndepărtate de subiect. Am vrut să atragem atenția asupra faptului că traducerea din operele filosofilor Revoluției Franceze au fost realizate în România, în mijlocul acelei emigrații bulgare care a fost atât de mult ajutată de atmosfera de înțelegere și sprijinire a idealurilor ei de eliberare socială și națională. Deși este posibil ca originalele franceze ale acestor scrieri să fi aparținut personal lui Seliminski și el să și le fi procurat într-o perioadă anterioară, deci să le fi avut din Grecia, nu poate fi exclusă ipoteză că el a găsit (și-a procurat) aceste scrieri în România unde, așa cum se știe, circulația cărții franceze a fost de timpuriu intensă și, deci, ar fi putut găsi sau împrumuta respectivele scrieri din biblioteci private sau publice.

Este semnificativă în acest sens corespondența lui Seliminski cu Aprilov din 1835, în care sunt împărtășite idei despre necesitatea educării prin lectură a poporului bulgar. În acest sens, prefața lui Seliminski la lucrarea lui Volney este cu totul originală și nu se pot face aluzii la modele.

Interesul lui Seliminski, și nu numai al lui, pentru scrierile lui G.B. de Mably, într-o vreme în care el era ca și uitat în Franța, este simptomatic pentru direcțiile de receptare. Mably a fost un apărător al idealismului raționalist, a ajuns cu critica sa la rădăcinile antagonismului de clasă, a înfierat proprietatea, care dă naștere la pasiuni și înăbușă vocea rațiunii. Deși îndeamnă la acțiune și la satisfacerea imperativelor momentului, el rămâne un utopist care consideră că prin intermediul legilor pot fi atenuate inegalitățile sociale. Filosofia sa a fost una istorică și Seliminski a tradus eseul său **De l'étude de l'histoire**, în prefața căruia sunt trasate principiile metodologice ale istoriografiei. Considerațiile asupra naturii omului, a relațiilor sale sociale sunt conduse spre concluzii care fac apologia reformelor care să aducă egalitatea pe încetul, fără știrbirea proprietății, în special. Modelul său sunt republicile antice și cea elvețiană.

Influența sa asupra lui Seliminski se bazează, așa cum afirmă Dimceva (p. 115) pe ideea de egalitate dintre oameni, idee generoasă și care putea fi pusă în practică. Mijloacele pe care le preconizează Mably sunt cele economice – meșteșugărești, autorul își lansează tirada contra industriei, ca și Rousseau contra civilizației. Erau însă întru totul moderne considerațiile sale despre știința istorică, care constituie

veriga de legătură dintre om și trecutul său și reprezintă mijlocul de luminare a poporului.

Acest autor, ca și alți filosofi francezi, au fost receptați în același timp (sau aproape) de traducători greci și de Seliminski. Se poate observa că opțiunile au fost pentru opere diferite, traducătorul bulgar fiind evident mai revoluționar decât alți intelectuali din aceeași perioadă. Una dintre explicații ar fi că Seliminski a petrecut un timp mai îndelungat în Franța și a fost martor la revoluțiile din 1848 din Muntenia și Moldova (Dimceva, p. 121). Dar deși exponent al utopismului socialist, în fața mișcării revoluționare a retractat pozițiile sale, a declarat revoluțiile din Țările Române ca fiind „socialiste, contra societății”. De altfel în anii '40 ai secolului trecut termenul **socialism** avea încă o sferă semantică al cărei sens nu era precizat.

Gnoseologia și etica sunt primele dintre ramurile filosofiei care suscită atenția lui Seliminski, pentru că ele sunt în directă legătură cu scopurile mișcării de renaștere națională bulgară. El și-a dat seama că trebuie, în primul rând, depistate erorile care paralizează dezvoltarea spirituală și care împiedică asimilarea noilor idei. Eserile timpurii ale lui Seliminski sunt originale, în acest sens, și sunt exemplificări ale principiilor gnoseologice care se prezentau la acea dată ca antropologie și studiu al spiritului uman.

Interesul pe care l-a arătat eticii se datorește conștiinței profunde a rolului forței morale în procesul istoric. Datorită pregătirii sale multilaterale, culturii sale filosofice bogate și experienței sale multilaterale, culturii sale filosofice bogate și experienței activității revoluționare, Seliminski a fost cel mai activ scriitor (și traducător) de texte filosofice reflectând direct ideile evoluționare franceze. El a dat o direcție precisă intervențiilor sale în ceea ce privește reînnoirea morală, deja începută în Bulgaria în primele decenii ale sec. al XIX-lea – în sensul unei concepții antropocentriste a Universului și a unei conștiințe civice eliberate de constrângeri.

Filosofia etică a gânditorului bulgar a fost în raport direct nu numai cu procesul de eliberare a noii etici europene de după Revoluție de sub dominația teologiei, ci și cu elaborarea eticii moderne grecești, țară în care contradicțiile sociale au fost puse în legătură, de cele mai multe ori, cu probleme de natură morală. Autorul bulgar a adoptat ideile etice europene pe un plan național și patriotic, de asemenea social și civic.

Asociind într-o manieră originală teoria fiziocraților cu unele idei ale lui Saint-Simon, Seliminski dezvăluie fundamentul sociologic al aspirării, atât al celei politice cât și al celei spirituale. Acesta ar fi eșecul tuturor sistemelor sociale care se bazează pe aspirarea forțelor economice și a căror structură de clasă nu este legată de munca productivă.

Tendința constantă a lui Seliminski a vizat înțelegerea din ce în ce mai profundă a epocii sale, ca o perioadă de tranziție de la gândirea teologică la gândirea pozitivistă, de la filosofia valorilor absolute la filosofie a istoriei. Aceste tendințe se observă în scrisul său odată cu îmbogățirea cunoștințelor sale filosofice și cu aprofundarea unor aspecte ale științelor exacte (traducerile sale de matematică – aritmetică și algebră). El s-a apropiat cel mai mult de concepțiile europene ale unei filosofii a

istoriei antiteologice, astfel încât Seliminski s-a eliberat cel mai mult de elementele conservatoare care au acompaniat gândirea intelectualilor greci din același timp. Aspiratia sa către sursele cele mai profunde ale gândirii umane a fost subordonată unui scop practic, de a da un nou sens, filosofic și social, mișcării de redeșteptare națională a poporului bulgar.

Note

* Capitol din lucrarea de plan încheiată în 1988.